

УДК 37.013.43: 781.65

DOI <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.19>

В. Д. СОЛОГУБ

кандидат педагогічних наук,

виконувач обов'язків доцента кафедри музичного мистецтва,

*Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтва,
м. Миколаїв, Україна*

Електронна пошта: victoriya12ds@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0001-7346-7929>

СПЕЦИФІКА ОПАНУВАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ ІМПРОВІЗАЦІЇ»

Мета дослідження – розглянути особливості опанування дисципліни «Основи імпровізації» студентами вищих закладів освіти мистецького спрямування спеціальності «Інструментальне мистецтво». **Методологія дослідження** передбачає використання історичного методу для висвітлення ролі імпровізаційного начала в музиці. Застосовується аналітичний підхід з метою окреслення значення розвитку навичок імпровізування в різних напрямках музичної культури – академічному, народному та естрадно-джазовому. Для виокремлення методики формування навичок імпровізації використовується метод синтезу. **Наукова новизна.** У статті вперше системно із залученням історичного методу розглянуто навички імпровізації в межах різних стилевих напрямів, що унаочило потребу використання узагальнювальної методики навчання імпровізації для студентів вищих закладів освіти мистецького спрямування спеціальності «Інструментальне мистецтво». Вироблено стратегію опанування майстерності імпровізації. **Висновки.** Вивчення дисципліни «Основи імпровізації» є важливим складником підготовки сучасних музикантів-виконавців. Через те, що навички імпровізування можуть проявлятися у різних музичних напрямках – академічному, народному, джазовому, їх опанування є необхідним. Для вироблення навичок імпровізування потрібна наявність слухового досвіду, вивчення методів розвитку музичного матеріалу, дослідження шляхів створення драматургічно-виваженої, цілісної та доцільної імпровізації. Доречним є використання поєднання індивідуальних та групових форм роботи, які дозволяють кристалізувати вміння імпровізувати та застосувати його у реальній виконавській практиці. Вміння імпровізувати не може розглядатись як стихійний некерований процес, лише як комплекс різних теоретичних знань та практичних навичок, що свідчать про його професійну майстерність.

Ключові слова: імпровізація, стиль, методика, дисципліна, музика, виконавство.

Актуальність проблеми. Імпровізація є невід'ємною частиною музичного мистецтва. Імпровізаційне начало було притаманне першим формам музикування, які мали синкретичний характер. Імпровізація стала основою джазу, одного з провідних напрямів естрадної культури ХХ–ХХІ ст. Також імпровізація виступає важливим компонентом сучасних композиторських технік, які мають авангардний характер. І, власне, музичний твір, який має часову природу, поєднує у собі елементи свободи, імпровізації тощо. Саме тому опанування дисципліни «Основи імпровізації» є вкрай необхідним для студентів вищих закладів освіти мистецького спрямування, які навчаються за спеціальністю «Інструментальне мистецтво». Водночас бракує досліджень, де було б системно розглянуто всі виміри імпровізаційності, які мають досягнути виконавці у процесі здобуття кваліфікаційного рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аутентичні виконавські стратегії та їх сучасні

трансформації є предметом ґрунтовного дослідження вітчизняної авторки Ю.В. Ніколаєвської. Вона звертається до історичних аспектів формування напрямку аутентизму та прагне окреслити специфіку його втілення у сучасній практиці. Специфіка джазової імпровізації аналізується в низці робіт вітчизняних дослідників. Зокрема, О. Колосовська приділяє увагу розвитку творчої фантазії у джазовому виконавстві, Н.Л. Сродних та І.С. Денисюк фокусують увагу на розвитку імпровізації в структурі підготовки музичних педагогів. Б.О. Стецюк виокремлює особливості імпровізації на прикладі творчості Ч. Корія. Практичні рекомендації, пов'язані з розвитком навички імпровізування, пропонуються у посібниках Дж. Аберсолда та Д. Бейкера. Результати спостереження за методикою розвитку джазової імпровізації Б. Столоффа наведені у публікації В.М. Тормахової. Розуміння імпровізації у контексті академічної музичної практики подано у статтях П. Булеза.

Мета дослідження – розглянути особливості опанування дисципліни «Основи імпровізації» студентами вищих закладів освіти мистецького спрямування спеціальності «Інструментальне мистецтво».

Виклад основного матеріалу. Імпровізаційне начало завжди було наявне у музичному виконавстві. Народні практики музичного виконавства базувались на застосуванні варіативного принципу модифікації матеріалу. Творча індивідуальність кожного інструменталіста проявлялась у вмінні по-своєму інтерпретувати певну тему, створити експромт, фантазію, варіації, каденцію у концерті тощо. Доволі велике значення надавалось імпровізації у творах доби бароко. Кожен співак чи інструменталіст, який виконував провідну роль у творі, тобто був солістом в оперному чи інструментальному жанрі, повинен був знати музичний тезаурус того часу та, використовуючи його, створювати неповторні і доречні віртуозні розділи.

«Імпровізація була поширена за часів великих композиторів: Й. Баха, Г. Генделя, В. Моцарта, Ф. Шопена та інших (у своїх творах вони мали цілі розділи для імпровізування, які проявлялись у каденціях чи прелюдіях)» [Колосовська, 2014: 130]. Доречно буде згадати, що нерідко репризні розділи в аріях Да саро навмисно не прописувались, адже соліст виконував їх не з дослівним повторенням, а з певними змінами. Прикрашання вокальної лінії, оздоблення її мелізмами, додавання контрапунктів виступали проявами творчого начала співака чи інструменталіста. Проте практика виконавства барокових творів у XIX ст. – на початку XX ст. ознаменувала зниження ролі імпровізаційного начала та зростання примату написаного нотного тексту. У XX–XXI ст. з появою руху «історично інформованого виконавства», або «аутентичного виконавства», який характеризувався прагненням переглянути традиції виконання барокових творів, зросла потреба виховання вміння імпровізувати. «Аутентичне (історично інформоване) виконавство – галузь музичного мистецтва, що є доволі поширеною і базується на позиціях історично вірного способу інтерпретації» [Ніколаєвська, 2017: 186]. Ю.В. Ніколаєвська вказує на те, що поява руху аутентизму вплинула на перегляд декількох базових компонентів музичної культури. Ідеологи історично

інформованого виконавства прагнули створювати копії старовинних інструментів (переглядати принципи темперації), змінювати специфіку виконання штрихів та артикулювання. Не менш важливим фактором, на який звернули увагу виконавці, стало відпрацювання навичок грати цифрований бас: «музиканти набували вміння розшифровувати цифрований бас, корегувати склади ансамблів, обирати кількість виконавців, до обов'язкових навичок включалося вміння імпровізувати та вірно розшифровувати орнаментику» [Ніколаєвська, 2017: 187]. Зважаючи на те, що до репертуару сучасних виконавців входить чимало саме барокових творів, подібні навички стали такими, без яких музиканту важко заявити про власну професійну придатність. Й опанування цих знань та творче втілення їх у виконавському процесі є одним із базових завдань для інструменталіста.

Можна зазначити, що слідування настановам історично інформованого виконавства поступово набуває універсального характеру і стає невід'ємною частиною музичного процесу. Автори вказують на зміну стратегії та надання їй універсального всеосяжного характеру. «Впродовж століття змінюється статус «аутентичної виконавської стратегії»: з індивідуальної (тобто притаманної окремим представникам напряму на початку XX ст.) вона стає універсальною й соціальною, бо не тільки організує досвід спільноти музикантів, а й формує свідомість цілого покоління культури» [Ніколаєвська, 2017: 194].

Звісно, не в кожному музичному творі виконавець повинен імпровізувати, проте така навичка є вкрай необхідною в разі виконання джазових творів, а також тих, що пов'язані з народнопісенними витоками. Основу навчання імпровізації становить вивчення ритмічних моделей, притаманних різним музичним стилям напрямом, засобів побудови мелодики, мотивного розвитку та застосування певних ладів. Також обов'язковим є опанування знань про фактурні особливості, що відповідають різним стилям. «Імпровізація не є, власне, спонтанним актом, а представляє собою цілісний жанрово-стилістичний комплекс, орієнтований на вихідні чинники, які розвивались у напрямі від побутово-розважальних («доджазових») до автономізованих (спеціальних концертно-виконавських) форм» [Стецюк, 2019: 3].

Для того, щоб відтворити імпровізацію в певному стилі, необхідно мати значний слуховий досвід. Музикантові потрібно слухати й аналізувати десятки творів у певному стилі, виокремлювати їхні характерні особливості, створювати так звані «словничок» із музичних фраз. Для джазового мистецтва навички імпровізування мають базове значення, адже без імпровізації джаз втрачає свою сутнісну природу. «Суть джазу полягає, перш за все, в його імпровізаційному началі, в суб'єктивному відчутті імпровізатором властивих йому музично-виразних засобів, у множинних спробах теоретичного осмислення джазового мистецтва як явища світової музичної культури» [Сродных, 2015: 11].

Саме з огляду на це необхідно відпрацьовувати навички імпровізування мелодії на певну гармонічну послідовність (краще за все використовувати відомий твір), викладену у специфічній фактурі. Тут можна згадати імпровізування джазменів під фонограму «мінус 1», де подається весь твір в ансамблевому і навіть оркестровому аранжуванні, виконавцю необхідно лише варіювати мелодію впродовж декількох проведень теми. Все це треба вміти робити в середньому та швидкому темпах, вчасно стежачи за змінами у формі і гармонії. Також слід особливу увагу приділяти штрихам і тембровому рішенню поставленого завдання. Як зазначає у своєму посібнику для джазменів Д. Бейкер, музикант-початківець має грати певні вправи під фонограму, що викладається партією ударної установки. Призначення фонограми полягає у створенні навичок гри в тому чи іншому стилі, причому дотримуючись його закономірностей. «Перед тим, як почати грати, музикант має визначитись, якому стилю надати перевагу. Потім потрібно визначитись з тривалістю імпровізації...» [Baker, 1999: 82]. Після цього необхідно імпровізувати на гармонічну послідовність у цьому ж стилі – основу фонограми може становити джазове тріо або квартет (ударна установка, бас-гітара, клавішні). Послідовність може спиратися на одну з найбільш поширених форм у джазі – форму пісні або форму блюзу. В такий спосіб у музиканта буде формуватися відчуття квадрата (форми – структури), гармонії і стильових особливостей.

Свої імпровізації виконавець-початківець має записувати на диктофон або відео, щоб

потім прослуховувати кожну версію й аналізувати помилки. Відомий джазовий викладач Дж. Аберсольд у своїх посібниках надає мінусові фонограми джазових стандартів, аранжованих для джазового тріо, щоб музикант-імпровізатор додав свою мелодію, а потім імпровізацію, граючи з ними ансамбль. Він зазначає: «Здатність відтворити свої ідеї на інструменті приходить з практикою. Коли ідеї закінчуються – слухайте інших музикантів» [Aebersold, 1992: 5]. Джазова мелодика у багатьох стильових напрямках базується на фразах типу «питання – відповідь».

Відомий джазовий вокаліст, теоретик і викладач Боб Столофф на своїх майстер-класах вчить вокалістів імпровізувати в діалозі з музикантами акомпануючої групи. Наприклад, спочатку вокаліст звертається з фразою-питанням до піаніста й один квадрат імпровізує в діалозі з ним. Далі співає фрази для бас-гітариста, згодом – для ударника, потім – для сурмача. Всі фрази, які він буде, включають специфічні штрихи, імітування тембру і типових засобів видобування, характерних для цих інструментів. Так само музиканти із джазової групи можуть інтонувати фрази-питання для вокаліста, пропонуючи йому діалог. Він має відповідати або точно повторюючи їх, або варіантно змінюючи, щоб було зручніше співати інструментальну фразу. Вітчизняна авторка В.М. Тормахова відзначає прогресивність підходу Б. Столоффа: «Серед сучасних джазових викладачів Боб Столофф відомий своїми неповторними майстер-класами. Вони насичені не тільки його яскравими виступами, лекціями, а й імпровізуванням з молодими виконавцями-початківцями» [Тормахова, 2021: 70]. На одному з таких майстер-класів, що пройшов 11 грудня 2018 р. у Києві, Боб Столофф підтримував контакт із публікою, використовуючи імпровізації типу «питання – відповідь». При цьому американський викладач співав з цілою групою, а потім окремо з усіма бажаними.

Нерідко навіть академічні виконавці грають твори, що належать до різних напрямів естрадної музики (рок- та поп-музики). Саме тому доречно згадати, якою має бути імпровізація в цих стилях. У рок-музиці поширена імпровізація в електрогітарі у стилях блюз-рок, арт-рок, джаз-рок тощо, вона будується так само, як

і в джазі, на гармонію теми. У поп-музиці, якщо дозволяє структура пісні, після другого куплету може бути коротка інструментальна імпровізація на гармонію заспіву або приспіву. За типом побудови вона частіше нагадує самостійну тему, що експонується, але не розвивається.

У поп-музиці може використовуватися декілька типів імпровізацій: *runs* та *riffs*. Діана Стебакова відзначала, що *runs*-імпровізація складається з послідовності звуків у швидкому темпі, які будуються по гамі (ладу) вгору або вниз, створюючи пасаж у діапазоні терції [Вокальная импровизация, 2021]. Вони доповнюють, збагачують мелодію у стилі соул. *Riffs* – імпровізація, що складається з послідовності звуків у швидкому темпі вгору і вниз, вона частіше являє собою пасажи, оспівування і трелі.

Як вже було зазначено, імпровізаційне начало широко застосовується не лише у бароковій та естрадній музиці, але й у сучасній академічній авангардній музичній практиці. Для розуміння сутності імпровізаційності у музиці, створеній за допомогою різноманітних інноваційних технік, доречно навести думки провідних митців ХХ–ХХІ ст. П. Булез визначав імпровізацію наступним чином: «Імпровізація, як я її розумію, є вторгненням (*Einbruch*) вільного виміру в музику» [Булез, 2004: 151]. На його переконання, імпровізація найбільш гнучка у двох вимірах – на рівні форми та у співвідношенні між інструментами.

Зазначимо, що розвиток навичок імпровізацій можливий не лише як індивідуальна форма роботи, а й як колективна. Власне, велику роль має попередня теоретична підготовка, за якою йде практичне опрацювання вже здобутих навичок. І на обох етапах можлива як індивідуальна, так і групова робота. Розвиток навичок імпро-

візації передбачає не лише великий слуховий багаж, а й наявність внутрішнього слуху, розвиток навичок підбору на слух та транспонування. Тобто формування навичок імпровізації є системним процесом, в якому поєднуються знання та вміння з усіх фахових дисциплін. Вітчизняні дослідники, зокрема І.С. Денисюк, визначають критерії, які можуть бути показниками сформованості навичок імпровізації. Серед них згадується операційно-виконавський, творчодіяльний, психоемоційний критерії. Вже керуючись наявною методикою, незалежно від типу матеріалу, на який має здійснюватися імпровізація, авторка пропонує дотримуватись таких етапів, як мотиваційно-орієнтований, інформаційно-ресурсний, творчо-самостійний [Денисюк, 2017: 235].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вивчення дисципліни «Основи імпровізації» є важливим складником підготовки сучасних музикантів-виконавців. Через те, що навички імпровізування можуть проявлятися в різних музичних напрямках – академічному, народному, джазовому, їх опанування є необхідним. Для вироблення навичок імпровізування потрібні наявність слухового досвіду, вивчення методів розвитку музичного матеріалу, дослідження шляхів створення драматургічно-виваженої, цілісної та доцільної імпровізації. Доречним є використання поєднання індивідуальних і групових форм роботи, які дозволять кристалізувати вміння імпровізувати та застосувати його в реальній виконавській практиці. Вміння імпровізувати не може розглядатись як стихійний некерований процес, це комплекс різних теоретичних знань та практичних навичок, що свідчать про його професійну майстерність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булез П. Ориентиры I. Вообразать. *Избранные статьи*. Москва : «Логос-Альтера» ; «Ессе homo», 2004. 200 с.
2. Вокальная импровизация в поп-музыке – рифы, рансы, пассажи, мелизмы. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=tQXO4zkdctA> (дата звернення: 05.08.2021).
3. Денисюк І.С. Формування навичок імпровізації майбутніх учителів музики у процесі інструментально-виконавської підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 ; Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2017. 256 с.
4. Колосовська О. Імпровізація як розвиток творчої фантазії (через призму джазового виконавства). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2014. Вип. 8. С. 129–132.
5. Ніколаєвська Ю.В. Аутентична виконавська стратегія та її сучасні трансформації. *Аспекти історичного музикознавства*. 2017. Вип. 10. С. 180–198.
6. Сродных Н.Л. Основы джазовой импровизации в структуре профессиональной подготовки педагога-музыканта. Екатеринбург : ООО «Издательский дом «Ажур», 2015. 240 с.

7. Стецюк Б.О. Джазова фортепіанна імпровізація як полістилістичний феномен (на прикладі творчості Ч. Корія) : дис. ... канд. мистецтвозн. : 17.00.03 ; Харківський національний університет мистецтв ім. І.П. Котляревського. Харків, 2019. 208 с.
8. Тормахова В.М. Боб Столофф: техніка джазової імпровізації. III міжнародна науково-практична конференція «Україна у світових глобалізаційних процесах: культура, економіка, суспільство». 24–25 березня 2021 р. Київ, 2021. Ч. 2. С. 68–70.
9. Aebersold J. Jazz. USA : Advance Music, 1992. 145 p.
10. Baker D. Jazz Improvization. A Comprehensive Method for All Musicians, 1999. 128 p.

REFERENCES

1. Bulez, P. (2004) Orientiry I. Voobrazhat. Izbrannye stat'i [Landmarks I. Imagine. Selected articles]. Moskva : "Logos-Al'tera" ; "Eccehomo". 200 p. (in Russian)
2. Vokal'naja improvizacija v pop-muzyke: rify, ransy, passazhi, melizmy [Vocal improvisation in pop-music: reefs, rants, passages, melisms]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=tQXO4zkdctA> (data zvernennja: 05.08.2021). (in Russian)
3. Denysiuk, I.S. (2017) Formuvannia navychok improvizatsii maibutnikh uchyteliv muzyky u protsesi instrumentalno-vykonavskoi pidhotovky [Formation of skills of improvisation of future music teachers in the process of instrumental and performance training] : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02 ; Natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. M.P. Drahomanova. Kyiv, 256 p. (in Ukrainian)
4. Kolosovska O. (2014) Improvizatsiia yak rozvytok tvorchoi fantazii (cherez pryzmu dzhazovoho vykonavstva) [Improvisation as the development of creative imagination (through the prism of jazz performance)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Is. 8. P. 129–132. (in Ukrainian)
5. Nikolaievska, Yu.V. (2017) Autentychna vykonavska stratehiia ta yii suchasni transformatsii [Authentic executive strategy and its modern transformations]. *Aspekty istorychnoho muzykoznavstva*. Is. 10. P. 180–198. (in Ukrainian)
6. Srodnyh, N.L. (2015) Osnovy dzhazovoj improvizatsii v strukture professional'noj podgotovki pedagoga-muzykanta [Fundamentals of jazz improvisation in the structure of professional training of a music teacher]. Ekaterinburg : OOO "Izdatel'skij dom "Azhur", 240 p. (in Russian)
7. Stetsiuk, B.O. (2019) Dzhazova fortepianna improvizatsiia yak polistylistychni fenomen (na prykladi tvorchosti Ch. Korია) [Jazz piano improvisation as a polystylistic phenomenon (on the example of the work of C. Coria)] : dys. ... kand. mystetstvozn. : 17.00.03 ; Kharkivskiy natsionalnyi universytet mystetstv im. I.P. Kotliarevskoho. Kharkiv, 208 p. (in Ukrainian)
8. Tormakhova V.M. (2021) Bob Stoloff: tekhnika dzhazovoi improvizatsii [Bob Stoloff: jazz improvisation technique]. III mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia "Ukraina u svitovykh hlobalizatsiinykh protsesakh: kultura. Ekonomika, suspilstvo", 24–25 bereznia 2021. Kyiv. P. 2. P. 68–70. (in Ukrainian)
9. Aebersold, J. (1992) Jazz. USA: Advance Music. 145 p. (in English)
10. Baker, D. (1999) Jazz Improvization. A Comprehensive Method for All Musicians. 128 p. (in English)

V. D. SOLOGUB

*Candidate of Pedagogic Sciences,
Acting Associate Professor at the Department of Musical Art,
Mykolayiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts,
Mykolaiv, Ukraine
E-mail: victoriya12ds@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-7346-7929>*

SPECIFICS OF MASTERING THE DISCIPLINE “FUNDAMENTALS OF IMPROVISATION”

The aim of the research is to consider the peculiarities of mastering the discipline “Fundamentals of Improvisation” by students of higher educational institutions of art in the specialty “Instrumental Art”. **The research methodology** involves the use of the historical method to highlight the role of the improvisational principle in music. An analytical approach is used to outline the importance of developing improvisation skills in different areas of music culture – academic, folk and pop-jazz. In order to distinguish the method of formation of improvisation skills, the method of synthesis is used. **Scientific novelty.** The article for the first time systematically with the use of historical method considers the skills of improvisation within different stylistic areas, which highlighted the need to use a generalized method of teaching improvisation for students of higher education in art specialty “Instrumental Art”. A strategy for mastering improvisation

skills has been developed. **Conclusions.** Studying the discipline “Fundamentals of Improvisation” is an important component of training modern musicians. Due to the fact that the skills of improvisation can be manifested in different musical directions – academic, folk, jazz – their mastery is necessary. In order to develop improvisation skills, you need to have auditory experience, study methods of developing musical material, research ways to create a dramatically balanced, holistic and appropriate improvisation. It is appropriate to use a combination of individual and group forms of work, which will crystallize the ability to improvise and be able to apply it in real performance practice. The ability to improvise cannot be considered as a spontaneous uncontrolled process, but as a set of different theoretical knowledge and practical skills that testify to his professional skills.

Key words: improvisation, style, technique, discipline, music, performance.